

УДК 37(477)(09)

Оксана Гоменюк

Оксана Гоменюк

Oksana Gomenuk,

**к.пед.н., доцент Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини**

ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОГО ПРОЛЕТКУЛЬТУ

К ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КИЕВСКОГО ПРОЛЕТКУЛЬТА

ON THE HISTORY OF THE KIEV PROLET CULT

Гоменюк Оксана. До історії діяльності Київського Пролеткульту

У статті з'ясовано організаційні засади створення та діяльності Київського Пролеткульту в контексті суспільно-історичних змін 20-хх рр. ХХ ст., схарактеризовано практичні аспекти цієї діяльності у формі театральних та музичних студій, визначено причини ліквідації пролеткультівської організації у місті Київ.

Ключові слова: Київ, Пролеткульт, культура, освіта, виховання, конференція, студії, мистецтво.

Гоменюк Оксана. К истории деятельности Киевского Пролеткульта

В статье выяснены организационные принципы создания и деятельности Киевского Пролеткульта в контексте общественно-исторических изменений 20-хх гг. ХХ ст., схарактеризовано практические аспекты этой деятельности в форме театральных и музыкальных студий, определены причины ликвидации пролеткультовской организации в городе Киев.

Ключевые слова: Киев, Пролеткульт, культура, образование, воспитание, конференция, студии, искусство.

Oksana Gomenuk. On the history of the Kiev Proletcult

In the article organizational principles of creation and activity of Kyiv Proletkult are found out in the context of changes 20 of XX of century, practical aspects of this activity in form theatrical and musical studios.

Proletkult is in a civilized manner-elucidative and literature organization of proletarian independent action, that had for an aim wide and all-round development of proletarian culture by a proletariat.

Certainly, that Kyiv to Proletkult lasted relatively not long, that conditioned by objective reasons: difficult social and political terms; a difficult economic situation is in city in the conditions of громадянської of war, that directly affected initiativeness of working class; a city Kyiv is an industrial not city, but ideology Proletkult was orientated mainly on an industrial proletariat; subzero amount of workers and them low educational level. Without regard to it, a role and place of Proletkult have a historical right to be the cities included to general history

Keywords: Kyiv, Proletkult, culture, education, education, conference, studios, art.

Перехідні періоди в історії людства характеризуються плануванням нових освітніх парадигм, що нерозривно пов'язано із соціологічним і культурологічним визначенням мети освітнього процесу. Сьогодні здійснюються багаточисельні спроби теоретично виявити специфіку взаємозв'язку культури, освіти і соціуму. Перспектива розвитку гуманітарної науки XXI ст. пов'язана із вирішенням завдання оцінки значення культури у процесі реалізації освітнього плану людства. Саме культура організовує соціум і підтримує його розвиток своїми ідеалами. У результаті стає можливим сформулювати закон соціально-культурної рефлексії: культура формує соціум, а соціум у відповідь забезпечує культурі можливість саморуху і саморозвитку. Відношення між системою культури і системою соціуму будується через систему освіти. Ідеали створені як основи системи культури у формі освітніх ідеалів, надають сприятливий вплив на систему соціуму. Так вибудовується ланцюг трансформацій: ідеал культури – освітній ідеал – соціальний ідеал. Ідеали культури приводять до появи соціальних ідеалів, тобто укріплюють систему соціуму шляхом того іманентного освітнього потенціалу, якими володіють [7].

На сучасному етапі гостро стоїть питання формування та реалізації нових суспільних ідеалів. У цьому контексті вмотивовано необхідні виваженість, критичний підхід, а особливо врахування історичного досвіду попередніх епох. Особливий інтерес становлять 20–30 pp. XX ст. – період

інтенсивного культурного розвитку із тенденцією на демократизм, творчість, різноманіття, водночас він залишається зовсім недосліджений або ж показаний тенденційно, з позицій офіційної радянської педагогічної науки, коли складний і неоднозначний процес підганявся під наперед добре всім відомий результат [12, с. 7].

Серед недосліджених феноменів вирізняється культурно-освітня діяльність Пролеткульту (1917-1932), яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом. Саме теоретики Пролеткульту поставили питання створення нової в у мовах змін культури – пролетарської, яка дозволить виховати нову людину, реалізувати нові ідеали, створити нове суспільство.

На сьогодні спостерігається неоднозначне ставлення до радянської спадщини: тотальна критика, заперечення та неврахування накопиченого позитивного досвіду тієї доби, хоча існує реальна потреба критичного незаангажованого переосмислення культурних та освітніх практик у загальному історичному процесі з сучасних методологічних позицій з метою виявлення позитивних аспектів. У цьому відношенні актуалізується необхідність вивчення освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту. З питань діяльності цієї організації на теренах України відсутнє цілісне дослідження, незважаючи на проведену масштабну практичну роботу в окремих регіонах та містах.

Мета статті – з'ясувати організаційні засади створення та діяльності Київського Пролеткульту в контексті суспільно-історичних змін 20-х рр. ХХ ст.

Після лютневої революції 1917 р. відбулося ряд політичних подій, які сприяли розвитку пролетарського культурно-просвітницького руху і виникненню Пролеткульту. У серпні цього ж року пройшла Друга конференція фабрично-заводських комітетів у Петрограді, на якій виступив А. Луначарський з доповіддю «Про постановку культурно-просвітницької роботи», в якій наголошував, що культурно-просвітницька робота необхідна

як і інші форми робітничого руху, це не просто позашкільна освіта чи навчання грамоті – це широка просвіта мас, яка сприяє виробленню цілісного світогляду [8, с. 235]. З огляду на це, А. Луначарський наголосив про необхідність створення органу, який координував би роботу культурно-просвітницьких організацій і товариств пролетаріату. Тоді була прийнята резолюція, яка закликала «приступити до організації об'єднуючого центра, який контролював би всю культурну роботу в робітничому середовищі і керував би нею спочатку в Петрограді, а потім і по всій Росії» [8, с. 236–237].

За ініціативи А. Луначарського була скликана Перша петроградська конференція пролетарських культурно-просвітницьких організацій, яка відбулася 16, 17 і 19 жовтня 1917 р. Вона і поклала початок Пролеткульту. На конференції був створений Центральний комітет пролетарських культурно-просвітницьких організацій Петрограда. Головою було обрано А. Луначарського.

Під час конференції багато уваги приділялося політичному і духовному вихованню робітників, розвитку їх творчої ініціативи і просвіти. У резолюції конференції, запропонованій А. Луначарським, були окреслені загальні завдання будівництва пролетарської культури: «1. Конференція підкреслює, що культурно-просвітницький рух повинен займати місце в загальному культурному розвитку поряд з політикою, професійним рухом і кооперацією. 2. Культурно-просвітницький рух пролетаріату повинен бути проникнутий бойовим соціалістичним духом і метою його є – озброїти робітничий клас знаннями, формувати його почуття за допомогою мистецтва, для посилення у титанічній боротьбі за новий суспільний лад» [14, с. 2–3]. 28 листопада 1917 р. вибране конференцією виконавче бюро постановило: «Називати Центральний комітет петроградських пролетарських культурно-просвітницьких організацій скорочено Пролеткульт» [3, с. 85].

Юридичне положення Пролеткульту після Жовтневого перевороту зафіксовано в Декреті Ради народних комісарів і Всеросійського центрального виконавчого комітету від 9 листопада 1917 р. «Про створення

державної комісії з просвіти», підписаному В. Леніним і А. Луначарським. У складі комісії, був представник Пролеткульту. У час створення системи Наркомосу комісія повинна була «...служити зв'язком і помічницею, організувати джерела матеріальної, ідейної і моральної підтримки муніципальним і приватним, особливо трудовим і класовим просвітницьким установам у державному загальнонародному масштабі» [4, с. 61]. Декрет визначав місце Пролеткульту в системі радянських органів: «Самостійна робота класових – робітничих, солдатських, селянських – культурно-просвітницьких організацій повинна мати повну автономію відносно державного та муніципальних центрів» [4, с. 61].

15–20 вересня 1918 р. у Москві відбулася Перша всеросійська конференція пролетарських культурно-просвітницьких організацій. «Пролетаріат скликав багато з'їздів і конференцій, але на них він зосереджував увагу виключно на питаннях політичної і економічної боротьби. І тільки після жовтневої революції, коли диктатура пролетаріату відкрила перед робочим класом величні горизонти, він приступив до вирішення нової проблеми, проблеми нової культури, чітко-класової пролетарської культури» [11]. Це була унікальна конференція: вперше обговорювалися питання про будівництво нової культури.

Важливою, у контексті нашого дослідження, є резолюція конференції, запропонована П. Лебедєвим-Полянським, оскільки у ній простежуються програмні засади діяльності Пролеткульту: «Перша всеросійська конференція культурно-просвітницьких організацій, вказуючи,

- 1) що культурно-освітній рух серед пролетаріату повинен зайняти самостійне місце поряд із політичним і економічним рухом;
- 2) що завданням Пролеткульту є вироблення пролетарської культури, яка зі знищенням в суспільстві класового ділення стане загальнолюдською;
- 3) що будівництво цієї нової культури повинне базуватися на громадській праці і товариській співпраці,

вважає:

1) для досягнення поставленого завдання пролетаріат повинен досягнути усі надбання попередньої культури, засвоїти з неї усе загальнолюдське;

2) усі ці засвоєння він повинен сприйняти критично і переробити в горнілі своєї класової свідомості;

3) пролетарська культура повинна носити характер революційного соціалізму, щоб пролетаріат міг озброїти себе новими знаннями, сформувати почуття за допомогою нового мистецтва і перебудувати свої побутові стосунки в новому дусі, істинно-пролетарському, тобто колективістському;

4) у справі будівництва нової культури пролетаріат повинен проявити максимум своєї класової енергії, своєї самодіяльності, користуючись також допомогою революційно-соціалістичної інтелігенції, оскільки це можливо;

5) закладаючи фундамент нової форми робітничого руху «Пролеткульту», відстоюючи його організаційну самостійність, щоб в усьому об'ємі могла розгорнутися суворо-класова пролетарська творчість, Конференція вважає, що державні установи, центральні і місцеві, повинні усіма засобами сприяти новому руху, щоб міцніше закріпити завоювання пролетарської революції, щоб перемогти буржуазію не лише матеріально, але і духовно, щоб швидше звести нову будівлю прийдешнього соціалістичного суспільства» [15, с. 29].

Таким чином, Пролеткульту покликаний був реалізовувати основні завдання пролетарської культури. У статті «Революція і завдання Пролеткульту» було підкреслено, що такі ж завдання повинні бути виконанні і на Україні, шляхом створення Пролеткульту [5].

Вітчизняні ідеологи концепції пролетарської культури та сподвижники Пролеткульту на Україні відстоювали необхідність створення та провадження своєї діяльності цих організацій. Так, В. Блакитний – один із засновників пролеткультівського руху в Україні, писав з цього приводу:

«Праця освітня і революційно-культурна творчість – є лише дві сторони одної задачі: побудувати культуру комуністичну, вселюдську. Рівно ж і два ці органи повинні творити єдину організаційно зв'язану систему освітньо-культурної роботи, цілком підпорядковану керівництву бойового штабу пролетаріату – комуністичної партії. Відповідно збільшується значіння культурно-творчої праці, яка не повинна одставати від освітньої праці. Це висуває справу організації пролеткульту у Всеукраїнському масштабі» [2].

Офіційне оформлення Пролеткульту в Україні розпочалося дещо пізніше ніж в радянській Росії, а саме в кінці 1918 – на початку 1919 р., що пов'язано із громадянською війною та складними суспільними перетвореннями протягом 1917-1919 рр. Адже в цей час країна звільнилася від великодержавницького свавілля і гострим поставало питання самостійності нації у політичному значенні. Внаслідок чого розгорнулася національно-визвольна боротьба, ідеологічні підвалини якої були дещо відмінні від класових підходів соціалістичного будівництва. Разом з тим, соціалістичні постулати були надзвичайно популярними серед громадськості, а розвиток промисловості підсилював соціальне значення окремого класу пролетаріату. Відтак концепція пролетарської культури отримала своїх прихильників і сподвижників на теренах української землі.

Навесні 1919 р. у Києві відбулося засідання представників усіх культурно-просвітницьких організацій, на якому було вирішено створити товариство для поширення наукових знань і розвитку художніх здібностей серед селян і робітників. Прийнято рішення, що скорочено це товариство буде називатися Пролеткульт (пролетарська культура), центральне управління буде знаходитися в Києві, пов'язане з провінцією відділеннями, які передбачені до створення у всіх містах і великих селах [10, с. 109].

Відділ «Хроніка» українського періодичного органу «Мистецтво» повідомляв, що 4 травня 1919 р. відбулася Перша всеміська конференція київських пролетарських культурно-просвітницьких організацій, яка вирізнялася багаточисельністю учасників. Це засвідчує широку

зацікавленість містян до створення і діяльності цієї організації [1, с. 33]. Проведення всеміської конференції стало юридичним оформленням Пролеткульту у м. Києві.

Проте з часу створення київського пролеткульту за три місяці діяльності не було досягнуто значних результатів. У статті «Збирання київського пролеткульту», що вміщена у періодичному виданні «Рабочий журнал», з'ясовано чинники, які не сприяли розвитку київського пролеткульту. Серед них можна відзначити неактивність складу ради пролеткульту, яка була обрана на конференції, через те, що більшість була мобілізована і відіслана на фронт, інша частина була залучена до посиленої роботи в тилу. Водночас, несприятливою була політика Наркомпросу і відділу освіти, які вслід за російськими однодумцями протистояли самостійній роботі Пролеткульту і наголошували на необхідності його злиття з відділом позашкільної освіти. До того ж можна виокремити наступні: складне економічне становище в місті в умовах громадянської війни, що безпосередньо позначалося на ініціативності робочого класу; місто Київ не індустріальне місто, а пролеткультівська ідеологія була зорієнтована в основному на індустріальний пролетаріат; низька кількість робочих та їх низький освітній рівень.

В таких нелегких умовах визначалася мета діяльності Київського пролеткульту: «збирання тих розкиданих матеріальних і духовних сил, які у вигляді студій, художніх майстерень, пролетарських будинків і т.п., існують при самих різних радянських установах, починаючи від Наркомпросу і закінчуючи окремими полками і військовими курсами» [13]. Також вказувалося, що «...війна з пролеткультом дуже дорого обійшлася для радянської України, особливо радянському Києву... Необхідно як можна швидше виправити допущену помилку і негайно направити всі безцільно занепадаючі засоби і сили в Київський Пролеткульт» [13].

Згодом 2 серпня 1919 р. в Пролетарському будинку мистецтв відбулася Друга Київська загальноміська конференція пролетарських культурно-

просвітницьких організацій з питання відновлення Київського Пролеткульту. На конференції були представлені 195 делегатів, від фабрик і заводів явилось 120 делегатів, крім того на конференції були присутніми більше 100 гостей. В президію конференції було обрано В. Касіора, Ческіса і С. Родова. Головуючим був В. Косіор. У порядку денному прийнято 5 питань: 1. Діяльність ЦК Всеросійської Ради Пролеткульту (доповідав Жуков), 2. Завдання Київського Пролеткульту (доповідав Жук), 3. Київський пролетаріат і його завдання у сфері культури (доповідав Хейфец), 4. Прийняття Статуту Пролеткульту, 5. Вибори у Раду Пролеткульту.

За результатами роботи конференції майже одноголосно приєдналися до резолюцій Першого Всеросійського З'їзду Пролеткульту і прийняли в основу статуту Пролеткульту організаційний план Московського Пролеткульту.

Конференція закінчилися виборами Ради Пролеткульту, до складу якої ввійшли: В. Косіор, Жук, Б. Капнер, Т. Жукова, С. Родов, А. Тальнов (завод Арсенал), Загородній (южно-російський завод), Букатіна (артилерійський склад), Яковлев (святошинські авто-майстерні), Фальковський (залізнодорожній парк), Оліников (взуттєва фабрика Дніпросоюзу). Крім того по 1 представнику у Раду надсилають Губпарком, Союз комуністичної молоді і рада професійних союзів [9].

Одночасно було окреслено завдання Пролеткульту на Україні, де метою визначалося поглиблення культурної роботи в пролетарському дусі, тісний взаємозв'язок індустриального пролетаріату. По завершенні доповідей прийнято резолюцію: «Пролетаріат повинен досягнути всі вершки майбутньої культури, присвоїти і неї все, що має на собі знак загальнолюдського. Пролетарська культура повинна мати характер революційного соціалізму, щоби пролетаріат зміг озброїти себе новим знанням, щоби наново реорганізувати ціле своє життя для будівництва нової культури. Пролетаріат повинен користуватися допомогою революційної соціалістичної інтелігенції. Конференція гадає, що державні установи, центральні та місцеві повинні

всіма засобами допомагати новому рухові, щоби зміцнити та швидше збудувати новий будинок майбутнього соціалістичного суспільства» [6, арк. 101; 7].

Серед практичних напрямів роботи найбільшою популярністю користувалися театральні студії Пролеткульту, де серед форм роботи застосовувалися масові дійства. В цілому великою симпатією у революційних глядачів користувалися концерти-мітинги, що влаштовувалися у партах і на площах, в театрах і на вулицях, у скверах. Так, у Києві на Софійському майдані, були розіграні інсценівки «Звільнення праці» і «Здобуття Бастилії» [16, с. 21]. Відтак, театральне мистецтво виконувало агітаційно-пропагандистську функцію.

Загалом у 1919 р. у передмісті м. Києва було організовано 6 районних театрів – на Курінівці, Подолі, Печерську, Деміївці, Соломянці, Шулявці. В основу кожного театру взято ті аматорські робітничі гуртки, що працювали у цих районах. При кожному театрі утворювався художній апарат (режисер, суфльор, хормейстер і капельмейстер), який працював на місцях під наглядом інструкторів-режисерів. Найбільш активною була робота в районах: Шулявському, Лукянівському, Печерському та Куренівському, де щотижня відбувалося не менше двох вистав, переважно побутового характеру. При кожному театрі організовуються хори та оркестри, а також закладалися студії, де за скороченою програмою всі бажаючі знайомилися з необхідними для аматора дисциплінами театального мистецтва [19].

Поряд із театральним мистецтвом на фабриках і заводах створювалися десятки, сотні хорів, оркестрів, студій, вокальних ансамблів, танцювальних гуртків. Серед них відомі такі колективи, як хори київських заводів «Більшовик» та «Арсенал», Південно-Західної залізничної дороги. Великою популярністю користувалися оркестри народних інструментів, духові оркестри.

Починаючи із 1923 р. діяльність Пролеткульту в Україні почала згасати, що обумовлено постановою Оргбюро ЦК КП(б)У від березня цього

ж року, відповідно до якої Всеукраїнська рада Пролеткульту при Агітпропі ЦК КП(б)У була ліквідована. Але пролеткультівські організації ще існували [18, с. 79]. Однією з причин занепаду цієї організації були «...вбогі матеріальні ресурси» [20]. Адже, в складних соціально-економічних умовах гостро постала проблема фінансування Пролеткульту.

Таким чином, Київський Пролеткульту проіснував відносно недовго, що обумовлено об'єктивними причинами: складні суспільно-політичні умови; складне економічне становище в місті в умовах громадянської війни, що безпосередньо позначалося на ініціативності робочого класу; місто Київ не індустріальне місто, а пролеткультівська ідеологія була зорієнтована в основному на індустріальний пролетаріат; низька кількість робочих та їх низький освітній рівень. Незважаючи на це, роль і місце Пролеткульту мають історичне право бути включені до загальної історії міста Києва, з огляду культурно-освітнє значення діяльності пролеткультівських організацій.

Список використаної літератури:

1. Більшовик. – 12 квітня 1919 р. – № 3. – С. 4
2. Блакитний В. Пролеткульт / Блакитний В. // Вісті ВЦУВК. – 26 червня 1921 р. – С. 3.
3. Горбунов В. В. Ленин и пролеткульт / В. В. Горбунов. – М. : Политиздат, 1974. – 239 с.
4. Декреты Советской власти. – Т. I : 25 октября 1917 – 16 марта 1918 г. – М., Госполитиздат, 1957.
5. Жукова Т. Революция и задачи Пролеткульта / Жукова Т. // Рабочий журнал. – 1919. – № 1. – С. 13
6. Загальноміська конференція Пролеткульту \\\ Вірізки з газет «комуніст», «Більшовик», «Правда», «Вісті» та інші про організацію Центральної школи радянської і партійної роботи, місцевих шкіл політграмоти, відкриття бібліотек, шкіл, організацію виставок на селі та з інших питань культосвітньої роботи (16 липня – 7 серпня 1919) \\\ ЦДАВОВ. – Ф. 166. - № 1. – Спр. 69. – 139 арк.
7. Загальноміська конференція Пролеткульту \\\ Червоний стяг. – 7 августа 1919 г. - № 61
8. Карпов А. В. Русский Пролеткульт : идеология, эстетика, практика / А. В. Карпов. – СПб. : Изд-во СПбГУП, 2009. –260 с.
9. Киевская общегородская конференция пролеткульта // Рабочий журнал. – 1919. – № 2. – С. 22–23
10. Культурне будівництво в Українській РСР (1917–1927) (збірник документів і матеріалів) / укл. В. Миколаєвський та ін. – К. наукова думка, 1979. – 668 с.
11. Кунавин В. Первая Всероссийская конференция пролетарских культурно-просветительных организаций // Пролетарская культура. 1918. №5. С.26-30.
12. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: навч. посіб. / О.В. Сухомлинська та ін.; за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996.

13. Оленев С. Собрание Киевского Пролеткульта / Оленев С. // Рабочий журнал. – 1919. – № 2. – С. 22.
14. Организация пролеткультов. – II издание. – Ростов н/Д., 1920. – 29 с.
15. Протоколы Первой всероссийской конференции пролетарских культурно-просветительских организаций. 15–20 сентября 1918 г. / под. ред. П. И. Лебедева-Полянского. – М., 1918. – 129 с.
16. Семенюк. Біля джерел: Драматургічний процес на Україні в роки Жовтня та громадянської війни. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 48 с.
17. Тарасова М.В. Образовательная реализация идеалов культуры в системе социума / Тарасова М.В., Кудашов В.И. // Философия образования. – 2014 – № 6. – С. 94-105.
18. Тростянецький А. Шляхом боротьби та шукань / А. Тростянецький. – К. : Наукова думка, 1968.
19. Хроніка // Мистецтво. – 1919. – ч. 5–6. – С. 53
20. Яблоков. Всеукраїнський Пролеткульт / Яблоков // Література, наука, мистецтво. – 7 листопада 1923.

References:

1. Bilshovyk. – 12 kvitnia 1919 r. – № 3. – S. 4
2. Blakytyni V. Proletkult / Blakytyni V. // Visti VTsUVK. – 26 chervnia 1921 r. – S. 3.
3. Horbunov V. V. Lenyn y proletkult / V. V. Horbunov. – M. : Polytyzdat, 1974. – 239 s.
4. Dekrety Sovetskoï vlasty. – T. I : 25 oktiabria 1917 – 16 marta 1918 h. – M., Hospolytyzdat, 1957.
5. Zhukova T. Revoliutsyia y zadachy Proletkulta / Zhukova T. // Rabochnyi zhurnal. – 1919. – № 1. – S. 13
6. Zahalnomiska konferentsiia Proletkultu \\\ Vyrizky z hazet «komunist», «Bilshovyk», «Pravda», «Visti» ta inshi pro orhanizatsiiu Tsentralnoi shkoly radianskoï i partiinoï roboty, mistsevykh shkil polithramoty, vidkryttia bibliotek, shkil, orhanizatsiiu vystavok na seli ta z inshykh pytan kultosvitnoi roboty (16 lystnia – 7 serpnia 1919) \\\ TsDAVOV. – F. 166. - № 1. – Spr. 69. – 139 ark.
7. Zahalnomiska konferentsiia Proletkultu \\\ Chervonyi stiah. – 7 avhusta 1919 h. - № 61
8. Karpov A. V. Russkyi Proletkult : ydeolohyia, estetyka, praktyka / A. V. Karpov. – SPb. : Yzd-vo SPbHUP, 2009. – 260 s.
9. Kyevskaia obshchekorodskaia konferentsiia proletkulta // Rabochnyi zhurnal. – 1919. – № 2. – S. 22–23
10. Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR (1917–1927) (zbirnyk dokumentiv i materialiv) / ukl. V. Mykolaievskiy ta in. – K. naukova dumka, 1979. – 668 s.
11. Kunavyn V. Pervaia Vserossyiskaia konferentsyia proletarskykh kulturno-prosvetytelnykh orhanyzatsyi // Proletarskaia kultura. 1918. №5. S.26-30.
12. Narysy istorii ukrainskoho shkilnytstva. 1905–1933: navch. posib. / O.V. Sukhomlynska ta in.; za red. O.V. Sukhomlynskoï. – K. : Zapovit, 1996.
13. Olenev S. Sobyranie Kyevsokho Proletkulta / Olenev S. // Rabochnyi zhurnal. – 1919. – № 2. – S. 22.
14. Orhanyzatsyia proletkultov. – II yzdanye. – Rostov n/D., 1920. – 29 s.
15. Protokoly Pervoi vserossyiskoi konferentsyy proletarskykh kulturno-prosvetytel'skykh orhanyzatsyi. 15–20 sentiabria 1918 h. / pod. red. P. Y. Lebedeva-Polianskoho. – M., 1918. – 129 s.
16. Semeniuk. Bilia dzherel: Dramaturhichni protses na Ukraini v roky Zhovtnia ta hromadianskoï viiny. – K. : T-vo «Znannia» URSR, 1989. – 48 s.

17. Tarasova M.V. Obrazovatelnaia realizatsiia ydealov kul'tury v sisteme sotsyuma / Tarasova M.V., Kudashov V.Y. // Fylosofiia obrazovaniia. – 2014 – № 6. – S. 94-105.
18. Trostianetskyi A. Shliakhom borotby ta shukan / A. Trostianetskyi. – K. : Naukova dumka, 1968.
19. Khronika // Mystetstvo. – 1919. – ch. 5–6. – S. 53
20. Iablokov. Vseukrainskyi Proletkult / Yablokov // Literatura, nauka, mystetstvo. – 7 lystopada 1923.